

MOŽNOSTI VYUŽITÍ MYŠLENKOVÝCH MAP V HODINÁCH ČESKÉHO JAZYKA

Svatopluk PASTYŘÍK

Anotace:

Cílem příspěvku je ukázat jednu z moderních možností, která by napomohla výchově žáků ke kompetenci k učení, ke kompetenci k řešení problémů a také k růstu kreativity při vzdělávacím procesu, ale rovněž zefektivnila učební proces i výsledky zapamatování, v neposlední řadě přispěla též k rozvoji žákovských komunikačních kompetencí i kompetencí sociálních a občanských.

Klíčová slova: *analýza textu – myšlenkové mapy – střední školy*

POSSIBILITIES OF USING MIND MAPS IN CZECH LANGUAGE LESSONS

Annotation:

The goal of the article is to show one of the contemporary ways of improving pupils' learning skills, problem-solving skills and of increasing creativity in the educational process, which would make the learning process more effective, as well as the process and results of memorizing. It would also help the development of pupils' communication skills and social and civic competence.

Keywords: *Text Analysis – Mind Maps – High School*

Zamyslíme-li se nad naším češtinářským učitelským působením, neunikne nám, že většinu času v hodinách češtiny věnujeme (nebo bychom aspoň měli věnovat) práci s textem. I když je reprodukce a memorování pouček, pravidel, spisovatelských biografí a bibliografií pro učitele méně namáhavé a náročné, nepřečunujme je, nejsou až zas tak důležité. Pro život je samozřejmě přínosnější naučit žáky porozumět obsahu textu, projevu, komunikace a na druhé straně pak zase získání dovedností takový text tvořit a vytvořit, vést logicky smysluplnou a jazykově správnou komunikaci. Východiskem pro obě činnosti je, jak všichni z praxe dobře víme, text a jeho analýza.

Tu zaměřujeme jednak na obsahovou stránku textu, jazykového projevu, abychom totiž skutečně porozuměli jeho sdělení a poselství, jednak na formální (jazykovou) stránku projevu, abychom dobře poznali užité a užívané prostředky, které bychom následně mohli sami využít při stylizaci vlastních sdělení.

A ve škole k těmto dvěma směrům zaměřujícím se na obsah a formu textu, přistupuje ještě třetí aspekt – aby si totiž žáci poznávané a poznané lépe a důkladněji zapamatovali a mohli později takových poznatků využít při řešení různých pracovních problémů a životních situací. Staré latinské *non scholae, sed vitae discimus* neplatí jen pro memorování a reprodukci dat, údajů a faktů, zato je plně funkční pro tvůrčí činnost, pro tvořivé využití myšlenkového potenciálu každého člověka.

Analýzu textu z hlediska formy provádíme ve škole nejčastěji v jazykových hodinách v podobě komplexních jazykových rozborů¹, v hodinách slohové výchovy se zase zaměřujeme především na poznávání stylistické platnosti prostředků jednotlivých jazykových rovin (prostředky lexikální roviny, obrazná pojmenování, prostředky morfologické a syntaktické roviny, prostředky zvukové roviny) a na poznávání kompozice textu (a to včetně nadpisu, kompozičního plánu, kompozice odstavců, koheze a koherence textu) při užití toho kterého slohového postupu.

Porozumění obsahové stránce textu (jazykového projevu) zajišťuje bezesporu identifikace klíčových slov, motivů² a témat.³

Podle Slovníku literární teorie je „každý výklad smyslu nějakého textu“⁴ zároveň jeho interpretací v širším slova smyslu. Ve škole však dosud bohužel chápeme interpretaci spíše v užším smyslu a vnímáme ji nejčastěji jen jako literárněvědnou disciplínu, „jejímž východiskem je literární text a cílem co nejadekvátnější pochopení daného textu a jeho výklad“ (str. 155).⁵

Pokusili jsme se při školním šetření podívat na školní problematiku interpretace textu přece jenom širěji, než jsme dosud běžně zvyklí, totiž také z pozice našich žáků, z jejich hlediska poznávacího, z hlediska učení se, zapamatování si, z hlediska reprodukce naučeného, rovněž i z hlediska kreativního a komunikativního, a to nejen z pozice jedné disciplíny, spíše z intradisciplinárního pohledu ve všech složkách našeho předmětu český jazyk a literatura, to jest v symbióze literární, jazykové i slohové výchovy.

Samozřejmě některé osvědčené metody školní práce s textem velmi dobře známe a používáme je, s moderními metodami práce s textem, se kterými jsme se možná zatím nepotkali, se můžeme, budeme-li sami chtít, velmi dobře seznámit v současných publikacích o zkvalitnění života, o osobnostním rozvoji, o rozvoji kreativity, o tréninku a zlepšování paměti atd.⁶ Jednou z možností nového pohledu na interpretaci textu, kterou tyto publikace nabízejí, je také využívání myšlenkových map.

Myšlenková (mentální) mapa je graficky uspořádaný text s vyznačením hierarchie motivů i vzájemných souvislostí.

Myšlenkové mapy (Mind Maps) podle Michaela Michalka, autora knižního bestselleru *Cracking Creativity* (Úžasná tvořivost),

- aktivují celý mozek,
- zbavují naši mysl mentálního nepořádku,
- umožňují nám plně se soustředit na určitý předmět,
- názorně předvádí spojení mezi izolovanými informacemi,

¹ ČECHOVÁ, MARIE a kol. *Komplexní jazykové rozborů*. Praha : SPN – pedagogické nakladatelství, a.s., 1996. 2. upravené vydání

² HRABÁK, JOSEF. *Poetika*. Praha : Československý spisovatel, 1993. 2. vydání. Na str. 111 se čte: „Metoda vybírání nosných motivů je známa každému čtenáři, který si podtrhuje v textu místa významná pro děj, aby si nemusel psát obsah a měl oporu pro pozdější četbu.“

³ V tomto pohledu záměrně opomíjíme problematiku učitelské analýzy žákovského textu, protože analýzyslohových písemných prací se od analýzy jiných textů (uměleckých, publicistických, odborných, učebnicových apod.) liší podle funkcí a cílů.

⁴ VLAŠÍN, ŠTĚPÁN a kol. *Slovník literární teorie*. Praha : Československý spisovatel, 1977.

⁵ o.c., s. 155.

⁶ Viz např. ANDREJSKOVÁ, JANA. *Efektivní metody a formy výuky pedagogů na středních školách*. Hradec Králové : FIM UHK, 2009. 72 stran.

- jasně zachycují nejen podrobnosti, ale i celek,
- umožňují sdružovat, nebo naopak od sebe oddělovat jednotlivé představy a vzájemně je porovnávat,
- vyžadují plné soustředění na předmět našeho zájmu – díky tomu se daná informace převádí z naší krátkodobé paměti do paměti dlouhodobé.

Svou vizuální formou je myšlenková mapa předurčena k lepšímu pamatování a reprodukci, ale též k učení a k návodu pro řešení různých problémů. Myšlenková mapa nemusí zůstat jen na pozici motivů a klíčových slov, je dobré, doplníme-li ji např. citáty z výchozího textu, příklady, daty, obrázky apod.

Tony Buzan publikaci *Mentální mapování*⁷ zdůrazňuje sice především roli myšlenkových map při tvůrčí činnosti, při plánování nových činností a při řešení problémů, já bych na tomto místě rád spíše zdůraznil roli myšlenkových map při školní práci s textem, při jeho vnímání, chápání a interpretaci.

Myšlenkové mapy totiž pomáhají žákům koncentrovat se na práci s textem, např. při učení, rovněž jim pomáhají vnímat text jako celek a porozumět mu, především pak myšlenkové mapy mají nezastupitelnou pozici při práci se studijními a učebními texty, protože umožňují žákům učit se rychleji a efektivněji, čímž se zase úspěšně rozvíjejí jejich komunikační schopnosti.

„Mentální mapy jsou vynikající pomůckou pro psaní dobře strukturovaných esejů (v českém prostředí spíše referátů, pojednání – podtrhl S.P.) jdoucích k jádru věci. Díky mentálním mapám uvidíte svou argumentaci jako celek a budete moct objektivně zhodnotit, zda jsou vaše argumenty logické a zda jsou logicky uspořádány. Mentální mapa vám pomůže nejen naplánovat si, co napíšete, ale dobře vám poslouží i při samotném psaní – neustále se k ní můžete vracet a ověřovat si, zda jste se někde neodchýlili z cesty.“ (s. 134)⁸

Od sestavování myšlenkové mapy při školní práci je pak velmi blízko k dalšímu aktivnímu rozvíjení žákovské kreativity, a to v podobě písemné (nejčastěji ukládáme žákům zpracování úvahy nebo výkladu na obdobné téma) nebo ústní (žáky vedeme nejen k reprodukci výchozího textu, jemuž porozuměli řádně a zcela, ale též k samostatnému rozvíjení některého z podnětů výchozího textu v podobě mluvních cvičení).

Cílem sestavení myšlenkové mapy je tedy především a na prvním místě přispět k aktivnější práci žáků s textem a k rozvíjení žákovských interpretačních dovedností.

A cílem našeho příspěvku pak je ukázat učitelům jednu z moderních možností školní práce, která by vedle jiných a dosud dobře učiteli užívaných vizualizačních prostředků (grafy, tabulky, schémata apod.) jednak napomohla výchově žáků ke kompetenci k učení, ke kompetenci k řešení problémů a také k růstu kreativity při vzdělávacím procesu, jednak zefektivnila učební proces, ale též i proces a výsledky zapamatování, za další rovněž přispěla k rozvoji žákovských komunikačních kompetencí i kompetencí sociálních a občanských.⁹

Na jedné straně míří tedy náš příspěvek k žákům (učení, pamatování, řešení problémů, rozvoj týmové spolupráce, komunikace), v první řadě ale myslíme na učitele, kterým mentální mapování může při výkladu napomoci ke koncentraci na skutečně důležité a významné vzdělávací prvky a jevy v důležitých souvislostech a vztazích. Při opakování, procvičování i zkoušení pak může mentální mapování přispět rovněž k lepšímu kladení komunikačně otevřených otázek a následovně k lepší diskusi mezi učitelem a žáky, ale také mezi žáky samotnými, rovněž pak i k hledání nových možností vlastního tvořivého potenciálu, při

⁷ BUZAN, TONY. *Mentální mapování*. Praha : Portál, s.r.o., 2007. Z anglického originálu *The Ultimate Book of Mind Maps* (London : Thorsons, 2005) přeložil Jiří Foltýn.

⁸o.c. sub 7.

⁹*Rámcový vzdělávací program pro gymnaziální vzdělávání*. Praha : VUP, 2004.

výchově žáků pak k objevování nových cest při řešení různých problémů, a tím také k rozvoji žákovských kompetencí k tvořivému řešení problémů.

Myšlenkové mapy¹⁰ jsou totiž výborně použitelné (jak jsme už naznačili výše) pro přesné stylizace důležitých myšlenek, pro vzájemnou diskusi a komunikaci, pro hledání a promyšlení cest k řešení projektů, stejně tak ale i k prezentaci výsledků své činnosti před veřejností.

Při sestavování myšlenkových map vycházíme z klíčových slov, která budou naším základem pro první jednoduchou verzi myšlenkových map v podobě tzv. uzlů, mezi nimiž volíme nejdříve výraz pro **centrální uzel**. Nové podřízené uzly pak přidáváme podle potřeb (zejména při práci s hotovým textem) nebo podle rozvoje a vývoje hledání dalších a nových vztahů a souvislostí a rozvíjíme je do nových větví.

T. Buzan doporučuje ve své knize následující pravidla při vytváření myšlenkové mapy (s. 20):

1. **Začněte uprostřed na šířku položeného čistého papíru.** (Zdůvodnění: začneme-li ve středu papíru, dáme svému mozku svobodu působit všemi směry a vyjadřovat se svobodněji a přirozeněji.).
2. **Svou ústřední představu vyjádřete obrázkem.** (Zdůvodnění: obrázek je zajímavější, udržuje naše soustředění na dané téma a motivuje mozek k činnosti.).
3. **Po celou dobu užívejte různé barvy.** (Zdůvodnění: barvy jsou podnětné stejně jako názorná zobrazení. Díky barvám jsou mentální mapy mnohem živější a zábavnější a naše tvůrčí myšlení získává další energii navíc.).
4. **K centrálnímu obrázku připojujte hlavní větve, k nim větve druhé úrovně, k oběma potom větve třetí úrovně atd.** (Zdůvodnění: náš mozek pracuje pomocí asociací a rád spojuje více věcí dohromady. Propojíme-li jednotlivé větve, snáze si věci pamatujeme a lépe jim porozumíme.).
5. **Větve zakreslujte jako křivky, nikoli jako přímky.** (Zdůvodnění: rovnými čarami bychom svůj mozek hrozně znudili. Křivky jsou mnohem atraktivnější a více nás upoutají.).
6. **Pro každou linku užíjte jen jedno klíčové slovo** nebo slovní spojení. (Zdůvodnění: jednotlivá klíčová slova zvyšují účinnost a flexibilitu mentálních map.).
7. **Vyobrazení používejte na celé ploše mapy.** (Zdůvodnění: každý takový obrázek, stejně jako vyobrazení ve středu mapy, má hodnotu tisíce slov tradičního zápisu.).

Pracovní verze myšlenkové mapy průběžně upravujeme, a to nejen obsahového, ale i z grafického hlediska (abychom např. neměli všechny uzly na jednom místě), a přidáváme další podrobnosti. Pro zvýraznění strukturace myšlenkové mapy můžeme navíc využít také různých grafických prostředků (velkých a malých písmen, druhů písma, barev, obrázků, symbolů, kódů, dat a čísel apod.).

„Myšlenkové mapy jsou vynikající pomocník paměti. Umožňují zorganizovat si fakta a myšlenky tak, aby se náš mozek mohl od samého počátku pracovně angažovat způsobem, který je mu vlastní. Díky tomu se informace oproti tradičnímu způsobu zapisování poznámek rychleji zapamatují a mnohem snáze se spolehlivě vybavují.“ (s. 14)¹¹

Má-li být tento příspěvek nějakým způsobem přínosný, je třeba především hledat odpověď na otázky, zda a jak nám mohou ve školní práci myšlenkové mapy pomáhat. Domníváme se, že díky myšlenkovým mapám

1. dokážeme se lépe koncentrovat,
2. učíme se tvořivě myslet a jsme vůbec tvořivější,
3. učíme se rychleji a efektivněji,

¹⁰ „Mentální mapa nahrazuje lineární myšlení. Uvádí v činnost mozek jako celek. Proniká všemi směry a zachycuje myšlenky z různých úhlů.“ M. Michalko

¹¹o.c. sub 7.

4. aktivizujeme svůj mozek,
5. učíme se lépe zvládat a řešit problémy,
6. více a dokonaleji si pamatujeme naučené,
7. jsme schopni vnímat objekt studia jako celek,
8. učíme se porovnávat jednotlivá fakta i své představy,
9. vytváříme efektivněji spojení mezi jednotlivými informacemi,
10. zlepšujeme své organizační schopnosti,
11. rozvíjíme schopnost své komunikace.

Příloha:

UKÁZKA VYUŽITÍ MYŠLENKOVÉ MAPY PŘI REPRODUKCI PŘÍBĚHU:

TEXT:

Nehoda

Jedna mladá žena jela autem z práce. Řídila velmi opatrně, protože měla zbrusu nové auto, koupila si ho teprve den předtím. Její manžel na ten model dlouho šetřil.

Na přeplněné křižovatce na okamžik zaváhala a narazila blatníkem do nárazníku jiného auta. Strašně se rozplakala. Jak jen takovou škodu vysvětlí manželovi.

Druhý řidič ji sice shovívavě vyslechl, ale trval na tom, že je třeba sepsat pojistnou událost.

Žena začala hledat dokumenty ve velké hnědé tašce.

Vypadl z ní jakýsi lístek.

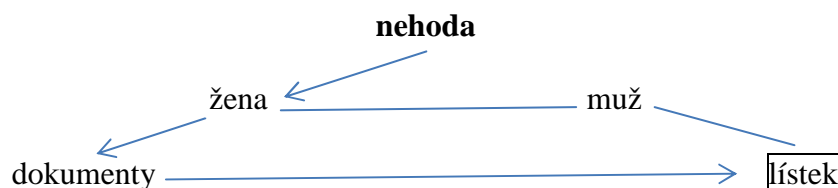
Rozhodnými tahy mužského písma na něm stálo: „V případě nehody si pamatuj, že miluji tebe, ne to auto.“

(BRUNO FERRERO. *Paprsek slunce pro duši*. Praha : Portál, 2000. S. 14)

OTÁZKY A INSTRUKCE:

1. Přečtete si pozorně uvedený text.
2. Podtržením zvýrazněte klíčová slova podle jejich důležitosti pro obsah textu.
3. Do centra myšlenkové mapy umístěte klíčové slovo, které považujete za nejdůležitější a které se stane centrálním uzlem vaší mapy.
4. K centrálnímu uzlu napojte další klíčová slova, která vám pomohou reprodukovat morální význam textu.
5. Upravte obecný příběh tak, aby získal na hodnověrnosti a čtenářské přitažlivosti.
6. Pokuste se vymyslet obdobný příběh s analogickou pointou.

POKUS O MOŽNOU MYŠLENKOVOU MAPU FERREROVA TEXTU:



UKÁZKA VYUŽITÍ MYŠLENKOVÉ MAPY PŘI POPISU DĚJE

TEXT:

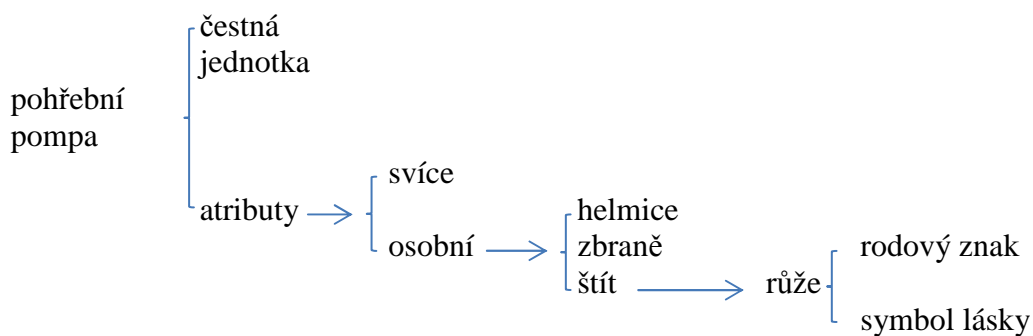
„Jeho tělo vydáno jest příbuzným. S velikou slávou konaly se pohřební obřady. Šest rytířů neslo šest svící tlustých jako polena. Sedmý držel v napřažené ruce podušku a na ní helmici obtočenou závojem, osmý nesl Závašovy meče, devátý štít, na němž byla vykrojena růže, milostný květ.“

(VLADISLAV VANČURA. *Obrazy z dějin národa českého*)

OTÁZKY A INSTRUKCE:

1. Pročtete si pozorně Vančurův text.
2. Které výrazy jsou, podle vašeho mínění, pro vnímání pohřební slávy důležité?
3. Vypište si je.
4. Vypsané výrazy uspořádejte podle jejich obsahu do myšlenkových skupin.
5. Které výrazy jsou klíčové?
6. Vyexcerpované výrazy uspořádejte do myšlenkové mapy popisu pohřebního obřadu.

POKUS O MOŽNOU MYŠLENKOVOU MAPU VANČUROVA TEXTU:



UKÁZKA VYUŽITÍ MYŠLENKOVÉ MAPY PŘI INTERPRETACI BÁSNĚ:

TEXT:

Čas vína

(Jaroslavu Seifertovi)

Stále nás něco zanechává stesku.
Kam letíte husy? Kam, naše léta lichá?
Jenom váš křik jakoby navždy
Vysoko ve vzduchu rozervaném visí
po zavraždění podzimního ticha –.
A taky je – čas vraždy.

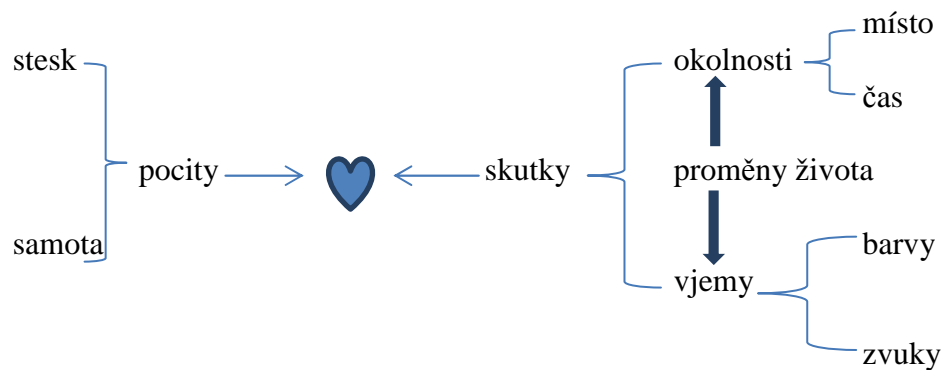
Dřevce trčí z prsou vinohradu ...
– Ach, zabili ho, ležím vedle něho –
a v prsou mých též něco krvácí,
v tom sklepě bez rozbřesku.
Už stále častěji tam scházím
po těch dvou schodech
samoty a stesku
a kolem srdce bázlivě se krađu.
Chce se mi napít trochu červeného ...
Z vlastního nejlíp chutná.
A ani kapička se marně neztrácí.

Tak všichni nakonec
ze srdce svého jenom upíjíme –
a stále tišší a tesknější je loutna.
(OLDŘICH MIKULÁŠEK. *Agogh*. Praha : Československý spisovatel, 1989)

OTÁZKY A INSTRUKCE:

1. Podtrhněte výrazy, které pro myšlenkovou stavbu básně považujete za důležité.
2. Pokuste se tyto výrazy uspořádat do myšlenkové mapy.
3. Doplňte jednotlivé klíčové výrazy citáty z básně.
4. Prohlédněte si znovu svou myšlenkovou mapu Mikuláškovy básně. V případě potřeby ji ještě upravte tak, aby postihovala básníkův myšlenkový svět.
5. Proč Oldřich Mikulášek dedikoval svou báseň Jaroslavu Seifertovi?
6. Pokuste se hlouběji zamyslet nad vztahem Oldřicha Mikuláška k Jaroslavu Seifertovi.

POKUS O MOŽNOU MYŠLENKOVOU MAPU MIKULÁŠKOVA TEXTU:



Kontakt

Doc. PhDr. Svatopluk Pastyřík, Ph.D.
Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury
Rokitanského 62
Hradec Králové 500 03
S.Pastyrik@seznam.cz